

Çeviri

Çeviri Yayınlanma Tarihi:
27.10.2020

Engelli Kişiler İçin Uluslararası
Adalet Erişim İlkeleri ve
Kılavuz İlkeleri

Engelli Kişilerin Hakları Özel
Raportörü ve Birleşmiş
Milletler İnsan Hakları Yüksek
Komiserliği (İHYK)

International Principles and
Guidelines on Access to
Justice for Persons with
Disabilities

Special Rapporteur on the
rights of persons with
disabilities and

the Office of the United
Nations High Commissioner
for Human Rights (OHCHR)

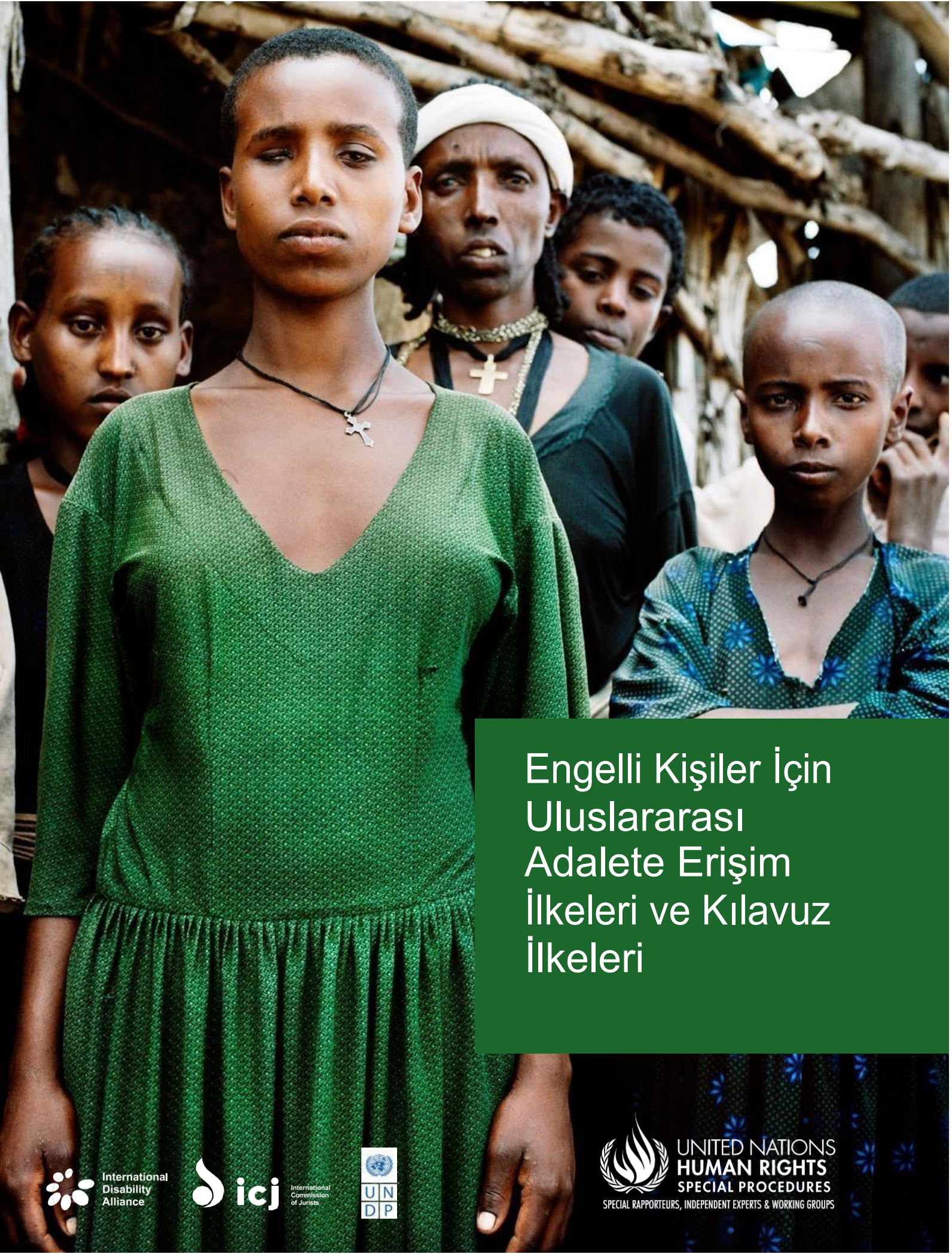
**Embracing
Diversity**
Catalina Devandas Aguilar
UN Special Rapporteur on the rights
of persons with disabilities

CRPD 10 YEARS
disability rights are human rights

Disability Accessibility
Special Envoy
UN-SG

Engelli Kişiler İçin Uluslararası Adalet Erişim İlkeleri ve Kılavuz İlkeleri

International
Disability
Alliance

International
Commission
of Jurists

**UNITED NATIONS
HUMAN RIGHTS
SPECIAL PROCEDURES**

SPECIAL RAPPORTEURS, INDEPENDENT EXPERTS & WORKING GROUPS

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İNSAN HAKLARI YÜKSEK KOMİSERİ'NİN ÖNSÖZÜ

Engelli kişiler, kısmen en geride bırakılanlar arasında oldukları için, komiserliğimin çalışmalarının birincil odak noktasında bulunuyor. Onlar çok uzun zamandır görmezden gelindiler, ihmal edildiler ve yanlış anlaşıldılar ve haklarından tamamen yoksun bırakıldılar. Yasalar, prosedürler ve uygulamalar engelli kişilere karşı ayrımcılık yapmaya devam ediyor ve adalet sisteminin bu sonuçların önlenmesinde ve özellikle de söz konusu sonuçlar hakkaniyetli olmayan yasalardan kaynaklandığında, etkili tazmin sağlanmasında kritik bir rolü bulunuyor.

Adalete erişimin güvence altına alınması, demokratik yönetim ve hukukun üstünlüğünün yanı sıra eşitsizlik ve dışlanma ile mücadele edilmesi hususunda da vazgeçilmezdir. Engellilerin Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme'nin kabul edilmesinden bu yana, engellilik açısından insan hakları temelli yaklaşıma dayalı bir içermenin sağlanmasına yönelik bir çerçeve bulunuyor. Engelli Kişilerin Hakları Özel Raportörü Catalina Devandas Aguilar'ın önderliğinde geliştirilen Engelli Kişiler İçin Uluslararası Adalete Erişim İlkeleri ve Kılavuz İlkeleri köklerini Sözleşmeden almaktadır ve engelli kişilerin diğer kişilerle eşit bir şekilde adalete erişiminin nasıl sağlanacağına dair kapsamlı öneriler ve uygulamaya dönük yönergeler sağlayan türünün ilk örneği bu aracı memnuniyetle karşılıyorum.

İlkeler ve Kılavuz İlkeler engelli kişilerin haklarına saygı duyulmasının ve onların da adli süreçlerde daha fazla temsil edilmesi ve bu süreçlere daha fazla katılımının sağlanması amacıyla bilinçlendirme faaliyetleri, eğitim ve uygun imkanların güçlendirilmesi hususunda adli aktörler, ulusal insan hakları kuruluşları ve engelli kişi örgütlerinin de aralarında bulunduğu sivil topluma fayda sağlayacaktır. Buna ek olarak, söz konusu ilkeler toplumun tüm katmanlarını içeren ve yansıtan ve bunun sonucunda da yaşadığımız toplumu şekillendiren demokratik bir zorunluluk olarak engelli kişilerin adalet yönetimi dahilinde çeşitli rollere (örneğin, hakim, jüri üyesi ve tanık) bürünmesine yönelik bir çerçeve sağlamaktadır. İlkeler ve Kılavuz İlkeler, herkes için adaletin sağlanması anlamında elzem bir katkı sunmaktadır.

Michelle Bachelet

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiseri

JUAN MANUEL FERNÁNDEZ MARTÍNEZ'İN ÖNSÖZÜ

Hukukun üstünlüğü veya, bir başka deyişle, halk ile kamu erklerinin hukuk kurallarına tabi kılınması her türlü demokratik sistemin mihenk taşıdır. Ancak, bu ilke demokrasinin sürdürülmesi açısından tek başına yeterli değildir; insan haklarına tam manasıyla saygı duyulan bir hukuk düzeni demokratik ulusların tarihi boyunca barışçıl, kapsayıcı ve eşitliğe dayalı bir birlikte yaşama çerçevesi oluşturan bir dizi temel hak minvalinde oluşturulmalıdır.

Bu ilkelerden ön plana çıkanlar, kişisel, ailevi veya toplumsal koşullar ne olursa olsun, tüm kişilerin eşitliği ve insan onuruna mutlak saygıdır. Nitekim, yaş, doğum, engellilik, cinsiyet, din, görüş veya diğer kişisel veya toplumsal durum veya koşullara dayalı ayrımcılık olmaksızın kanun önünde eşitlik ile demokratik hukuk sistemlerinde temel hakların köklerini aldığı temel insani nitelik olarak değerlendirilen onurun yanı sıra kişiliğin özgür gelişimi temel haklar olduklarından dokunulamaz ve vazgeçilemez haklar teşkil etmektedir.

Ancak, bu ilkelerin yalnızca ortaya konması yeterli değildir. İnsan hakları uygulamada geçerliliği olmayan iyi niyet sergilemeleri veya retorik beyanlarla sınırlanamaz. Herkesin eşitliği ve onuruna saygı ile gerçeğe dönüşen demokratik bir arada yaşama olgusu için kamu erklerinin aktif politikalar yürütmesi gerekir. Hukuk sistemi temel hakların düzenlenmesine dair asgari ve vazgeçilmez sınırları mutlak açıklıkla ortaya koymalı ancak bunu yaparken sistemin bütünlüğünü sekteye uğratan veya bozan engellerin ortadan

kaldırılmasına ve herkesin eşitliğinin güçlendirilmesine yönelik tedbirler de almalıdır.

Önsöz yazmaktan onur duyduğum Engelli Kişiler İçin Uluslararası Adalet Erişim İlkeleri ve Kılavuz İlkeleri Birleşmiş Milletler insan hakları mekanizmalarının adalet erişim temel hakkına ilişkin olarak son yıllarda gerçekleştirdiği kapsamlı çalışmaları yansıtmaktadır.

Yukarıda belirtildiği üzere, hukukun üstünlüğüne saygı duyulmayan bir demokrasiden bahsedilemez ve hukukun üstünlüğüne uyulmasını güvence altına alan bir yargı erki bulunmaksızın gerçek manada hukukun üstünlüğünden de bahsedilemez. Bilhassa herkesin diğer kişilerle eşit bir şekilde adalet erişiminin bulunmasını temin etmek amacıyla herkes arasında eşitliğin güçlendirilmesi görevi yargıya aittir. Yargıçların çatışmaların çözüme kavuşturulması hususundaki tarafsızlığı toplumsal gerçeklere soğuk ve duyarsız bir tarafsızlık ile birbirine karıştırılamaz zira söz konusu gerçekler kanunların uygulanması konusunda bir yorumlama kıstası işlevi görür. Yargıçlar olarak, bizler kanunlara uyulmasını ve bununla birlikte demokratik bir sistemde birlikte yaşama olgusunu güvence altına alıyoruz. Ayrıca, insan haklarının nihai garantörü olarak da görev yapıyoruz. Hukukun yorumlanması ve uygulanması açısından bakıldığında, devletin diğer erkleri ile bir diyalogun kurulması ve yasal düzenlemelerde belirli değişikliklerin altında yatan gerekçelerin belirtilmesi mümkün ve gereklidir.

Birleşmiş Milletler insan hakları mekanizmalarının geçtiğimiz birkaç yıl içerisinde geliştirdiği tüm girişimleri bu kadar kısa bir yazı içerisinde özetlemek mümkün olmasa da, engelli kişilerin hukuki ehliyetinin tam manasıyla tanınmasının ardında yatan itici gücün altını çizmek isterim. Hukuki ehliyetin tanınma hakkı söz konusu ehliyetin uygulamaya geçirilmesi için gereken destek mekanizmalarının kabul edilmesine hanel getirilmeksizin, Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme'nin 12. maddesinde düzenlenmektedir. Bu itici güç bir dizi hukuk sisteminde ifade edilmektedir.

Engelli kişiler de dahil olmak üzere herkesin haklarına saygı gösterilmesi, onların tam eşitliğinin sağlanması ve onurlarının korunması ne tür bir toplum olduğumuzu ve olacağımızı gözler önüne sermektedir.

Juan Manuel Fernández Martínez

İspanya Yargı Genel Konseyi Üyesi

ARKA PLAN

Kasım 2018'de, Engelli Kişilerin Hakları Özel Raportörü Catalina Devandas Aguilar Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (İHYK) ile birlikte ve İspanya Hükümeti'nin desteğiyle engelli kişilerin hukuki ehliyeti ve adalete erişim haklarının uygulamasını görüşmek üzere Cenevre'de düzenlenen bir uzman grubu toplantısına ev sahipliği yaptı. Bu toplantının ardından, Özel Raportör engelli kişilerin adalete diğer kişilerle eşit bir şekilde ve etkili bir biçimde erişimini sağlamak üzere ilgili ilkeleri, müdahaleleri ve stratejileri belirlemek amacıyla bir çalışma yaptırdı.

21 Şubat 2020'de, Özel Raportör bu alandaki uluslararası yükümlülüklerinin yerine getirilmesi hususunda Devletlere rehberlik edilmesi amacıyla engelli kişilerin adalete erişimiyle ilgili uluslararası ilkeler ve kılavuz ilkelerin kabul edilmesine yönelik gerekliliği tartışmak üzere Cenevre'de başka bir uzman grubu toplantısı düzenledi.

Engelli Kişilerin Haklarına Dair Komite ve Genel Sekreter'in Engellilik ve Erişilebilirlik Özel Elçisi bu faaliyetlerle yakından ilgilendi ve Engelli Kişiler İçin

Uluslararası Adalete Erişim İlkeleri ve Kılavuz İlkeleri'nin geliştirilmesine katkıda bulundu. Tüm süreçte engelli örgütlerine danışılmış ve bu örgütler sürece müdahil edilmiştir.

73/177 sayılı Genel Kurul kararı uyarınca, Genel Sekreter adaletin yönetiminde engelli kişilerin durumu da dahil olmak üzere adaletin yönetiminde insan haklarına dair son gelişmeler, karşılaşılan zorluklar ve iyi uygulamalara dair bir raporu yetmiş beşinci oturumunda (*bir sonraki*) Genel Kurul'a sunacaktır. Raporda, Genel Sekreter Devletlerin adalete erişimle alakalı çalışmalarının desteklenmesi amacıyla engelli kişilere danışılmak suretiyle bu konuda uluslararası ilkeler ve kılavuz ilkelerin geliştirilmesini tavsiye etmektedir. Böyle kılavuz ilkelerin geliştirilmesi hususunda gösterilen çabalar raporda takdir edilmektedir.

İlkeler ve Kılavuz İlkeler Uluslararası Hukukçular Komisyonu, Uluslararası Engelliler Birliği ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Grubu tarafından onaylanmıştır.

GİRİŞ

Herkes kanun önünde eşitlik, kanun tarafından eşit korunma, uyuşmazlıkların adil çözümü, adil katılım ve hakim önüne çıkma haklarından diğer kişilerle eşit bir şekilde yararlanmalıdır. Devletler gerekli asli, usuli ve yaşa ve toplumsal cinsiyete uygun imkanlar ve desteği sağlayarak tüm engelli kişilerin adalete eşit erişimini sağlamalıdır. İlkeler ve Kılavuz İlkelerin amacı süreçteki rollerine bakılmaksızın Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme uyarınca engelli kişilerin adalete eşit erişimini sağlayan adalet sistemleri tasarlama, geliştirme, değiştirme ve uygulama hususunda Devletler ve diğer aktörlere destek olunmasıdır.

Sözleşme'nin 12. ve 13. maddeleri, engelli kişilerin özerkliğinin yasal olarak tanınmasında bir paradigma değişikliğini temsil etmektedir. Sözleşme engelli kişileri kendi istekleri ve tercihlerini uygulama olanaklarından mahrum bırakan ve bunun sonucunda birçok ülkede adalet ve usuli tedbirlere diğer kişilerle eşit erişim haklarının ellerinden alınmasına yol açan kökleşmiş engellilik anlayışlarını reddetmektedir. Kanun önünde eşit tanınmaya ilişkin 12. madde ve adalete erişime ilişkin 13. maddenin ana hükümleri arasında, Devletler şunları yapmalıdır:

- Engelli bireylerin yaşamın her alanında diğer kişiler ile eşit olarak hukuki ehliyete* sahip olduklarını kabul etmek;
- Engelli kişilerin hukuki ehliyetlerini kullanırken ihtiyaç duyabileceği desteklere erişimlerinin sağlanmasına yönelik uygun tedbirleri almak;
- Hukuki ehliyetin uygulamaya konması ile ilgili tüm tedbirler çerçevesinde hukuki ehliyetin uygulamaya konmasına ilişkin tedbirlerin kişinin hakları, istekleri ve tercihlerine saygı göstermesini sağlamak da dahil olmak üzere istismarı engelleyecek

uygun ve etkili koruyucu tedbirlerin sunulmasını sağlamak;

- Soruşturma ve diğer hazırlık aşamaları da aralarında bulunduğu tüm yargılama süreçlerine tanık olarak da olmak üzere doğrudan ve dolaylı katılımcılar şeklinde oynayacakları etkili rolün kolaylaştırılması amacıyla usuli ve yaşa uygun imkanların sağlanması yoluyla da dahil olmak üzere engelli kişilerin adalete diğer kişilerle eşit bir şekilde ve etkili erişimini sağlamak.

Adalete erişimin tüm insan haklarının kullanımı ve yerine getirilmesi açısından büyük önem arz etmesine karşın, birçok bariyer engelli kişilerin adalete diğer kişilerle eşit bir şekilde erişimini önlemektedir. Söz konusu bariyerler arasında hukuki ehliyetin uygulamaya konmasına dair kısıtlamalar; mahkemeler ve polis karakolları gibi adalet tesislerine fiziki erişim eksikliği; bu tesislere/tesislerden erişilebilir ulaşım eksikliği; adli yardım ve temsile erişimde karşılaşılan engellemeler; erişilebilir formatlarda bilgilendirme eksikliği; engelli bireylerin tüm adalet yönetimi safhalarına katılım kabiliyetlerini sorgulayan ataerkin veya olumsuz tutumlar ve adalet alanında çalışan profesyonellerin eğitim eksikliği bulunmaktadır.

Adalet sisteminde, engelli kişilerin çoğunlukla değersiz, diğer tüm vatandaşlara sağlanan yargı süreci korumasından yararlanamayacağı ve hatta bu süreçten zarar görmesinin muhtemel olduğu değerlendirilmektedir. Engelli kişilerin susma hakkı ve masumiyet karinesi gibi temel hakları dahi kanunlar veya politikalar yoluyla doğrudan ya da teamül veya uygulamalar yoluyla dolaylı yoldan ellerinden alınabilmektedir. Sahte itiraflar, hatalı kararlar ve hukuk dışı özgürlükten mahrum bırakılma gibi çok ciddi riskler söz konusudur.

*Editör Notu: Metinde kullanılan "hukuki ehliyet" terimi (İngilizce özgün terim "legal capacity") üst kavram olarak kullanılmıştır. Kıta Avrupası ülkelerinde bu konuda mevcut

hak ehliyeti ve fiil ehliyeti ayrımı üzerinden değerlendirildiğinde fiil ehliyeti olarak anlaşılmalıdır.

Adalet sistemleri hayat buldukları toplumların değerlerini yansıtmaktadır. Bireyler, adalet sistemleri ve kolluk görevlileri ile etkileşime girerken bireysel ve sistemik ön yargılar, ırkçılık ve çeşitli gerekçelerle yapısal eşitsizliklerle karşı karşıya kalabilmektedir. Birbiriyle kesişen bu değişkenlerin birbirinden ayrı tutulamayacağı ve bir bütün olarak ele alınması gerektiğine kanaat getirilirken, İlkeler ve Kılavuz İlkeler adaletle eşit olmayan erişimin adalet sistemindeki yetkililerin engelli kişilere yönelik önyargıları, yaftalaması ve anlayışsızlığından kaynaklandığını saptamaktadır. Ceza davalarındaki davalılar ve şüpheliler açısından değerlendirildiğinde, sahte itiraflar, yanlış kimlik tespiti ve görevi kötüye kullanma sonucu hatalı hükümler ortaya çıkabilmektedir. Bu sorunlar zorlamanın yanı sıra engelli kişilerin bilgi ve anlayış eksikliğinden dolayı meydana gelebilmektedir. Mahkeme salonlarının tasarımı ve yargılama süreçlerinde kullanılan resmi ve teknik dil ile prosedürlerin bunlara aşına olmayan kişilere soğuk gelmesine karşın, bu yabancılaşma deneyimi fiziki ve diğer bariyerler nedeniyle engelli bireyler açısından daha da şiddetli hale gelmektedir. Kimi engelli bireyler zamanında eyleme geçmenin önemini kavrayamayarak hukuki adımları ya da eylemlerinin sonuçlarını anlayamamakta veya bunların farkına varamamaktadır. Engelli müşteriler ve mağdurlar ifadelerinin inandırıcı bulunmaması riskiyle karşı karşıya kalmaktadır ve bunun sonucunda, engelli bireylere karşı işlenen suçların azmettiricileri cezasız kalabilmektedir. Bu nedenle, İlkeler ve Kılavuz İlkeler engelli kişilerin adaletle etkili erişiminin kolaylaştırılması açısından büyük önemi haizdir.

İlkeler ve Kılavuz İlkelerin amacı belirli bir adalet sisteminin ayrıntılarıyla açıklanması değildir. Daha ziyade, çağımızın düşünürlerine ilişkin bir uzlaşma ve fiili

deneyimlerden yola çıkılarak hazırlanan İlkeler ve Kılavuzla Sözleşme'nin 13. maddesi ve diğer ilgili hükümleri uyarınca herhangi bir ayrımcılığa yol açılmaksızın adaletle eşit ve adil erişimin güvenceye altına alınması hususunda genel manada iyi uygulamalar olarak kabul edilen uygulamaların ortaya konulması amaçlanmaktadır. İlkeler ve Kılavuz İlkelerin uygulanmasında, Devletler adaletle erişim konusunda karşılaşılan çoklu ve kesişimsel ayrımcılığın farkında olmalı ve bu sorunu ele almalıdır. Sözleşme kapsamındaki yükümlülüklerine uygun olarak, Devletlerin engelli kişilere ve onları temsil eden kuruluşlara danışması ve onların sürece aktif bir şekilde müdahil etmesi de kritik derecede önemlidir.

Bireylerin bu belgede değinilen hakları ve Devletlerin yükümlülükleri ilgili mecra veya uyuşmazlık çözüm sürecine bakılmaksızın tüm yargılama süreçlerine (hukuk, ceza ve idari) ve soruşturma, gözaltı ve diğer hazırlık aşamaları boyunca ve ayrıca kanun yollarının sağlanması da dahil olmak üzere yargılama sonrası aşamalarda da geçerlilik taşımaktadır. Bu çerçevede, İlkeler ve Kılavuz İlkeler her şeyden önce kanun yapıcılar, politika yapıcılar, yargı, kolluk ve cezaevi görevlileri ile engelli kişiler ve onları temsil eden kuruluşlar açısından faydalı olacaktır. Uygunluğuna göre, bu ilkeler ve kılavuz şüpheliler, tutuklular, davalılar, davacılar, mağdurlar, jüri üyeleri, yargı yetkilileri, kolluk görevlileri ve tanıklar da dahil olmak üzere ancak bunlarla sınırlı kalmamak kaydıyla tüm yargı süreçlerinin doğrudan ve dolaylı tüm katılımcıları açısından geçerlilik taşımaktadır.

Dünyada çok çeşitli hukuki, toplumsal, ekonomik ve coğrafi sistemler bulunmasına rağmen, Devletler kanunları, tüzükleri, yönetmelikleri, kılavuzları, protokolleri, uygulamaları ve politikalarını bu İlkeler ve Kılavuz İlkeler'e uygun hale getirebilir ve getirmelidir. Bununla birlikte, İlkeler ve

Kılavuz İlkelerin amacı Sözleşme ile İlkeler ve Kılavuz İlkeler'e uygun olan ve adalete eşit erişimin sağlanması amacını güden yeniliklerin önüne set çekilmesi değildir.

Bunun yanı sıra, söz konusu ilkeler ve kılavuz ilkeler, engelli kişilere adalete erişim hakkının verilmesi konusunda daha fazla olanak tanıyan diğer uluslararası, bölgesel veya ulusal kanunlar ya da standartları sınırlandıracak şekilde de yorumlanmamalıdır.

Engelli bireylerin önceki tarihlerde kabul

edilen ve adalet sistemleri, adalete erişim ve, daha genel manada, adaletin herhangi bir ayrımcılık olmaksızın diğer kişilerle eşit bir şekilde yönetimi ile ilgili olan uluslararası ve bölgesel insan hakları belgelerinde yer verilen standartlardan faydalanma hakkı vardır. Bu standartların bir bölümüne mevcut belgenin son kısmında atıfta bulunmaktadır.

Catalina Devandas Aguilar
Engelli Kişilerin Hakları Özel Raportörü

Danlami Basharu, Başkan,
Engelli Kişilerin Haklarına Dair Komite

María Soledad Cisternas Reyes,
Genel Sekreter'in Engellilik ve Erişilebilirlik Özel Elçisi

TERİMLER SÖZLÜĞÜ

İlk müdahale edenler: Polis memurları, acil durum sağlık çalışanları veya kriz görevlileri gibi destek üzere bir acil durum veya kriz mahalline ivedilikle gitmekten sorumlu olanlar arasında yer alan kişiler.

Aracılar ("kolaylaştırıcılar" olarak da bilinir): gerekmesi durumunda, yargılama süreçleri esnasında etkili iletişim sağlamak üzere adalet sistemi personeli ve engelli bireyler ile birlikte çalışan kişiler. Bu kişiler her şeyin engelli bireylerin anlayabileceği şekillerde açıklanmasını ve konuşulmasının yanı sıra uygun olanaklar ve desteğin sunulmasını temin etmek suretiyle bu bireylere durumu anlamaları ve makul kararlar vermeleri yönünde destek olmaktadır.

Aracılar tarafsızdır ve engelli bireyler veya adalet sistemi temsil etmezler ya da kararlar veya sonuçlara yol açmazlar veya bunlar üzerinde herhangi bir etkileri olmaz.

Hukuki ehliyet: hukuken hem hak sahibi olma hem de hakları kullanabilme ehliyetidir. Hak sahibi olma ehliyeti, kişinin haklarının hukuk sistemi tarafından tam olarak korunmasını sağlar. Yasalara göre hareket etme yönündeki hukuki ehliyet, kişiyi işlem yapma ve hukuki ilişkileri oluşturma, değiştirme ve sona erdirme yetkisine sahip bir varlık olarak tanır.¹

İzleme mekanizmaları: bu tür mekanizmalar Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme'nin

uygulamasının izlenmesi hususunda spesifik bir role sahip olmak üzere Sözleşme'nin 33 (2) maddesi kapsamında oluşturulan ulusal insan hakları kuruluşları, ulusal önleme mekanizmaları ve organlarını kapsar. Ayrıca, devletlerin Sözleşme'nin 16 (3) maddesi uyarınca istismar, şiddet ve suistimalin önlenmesi amacıyla adalet sistemi dahilinde sağlananlar da dahil olmak üzere engelli kişilere yönelik olarak sağlanan tüm hizmetlerin bağımsız makamlar tarafından etkili bir şekilde izlenmesini sağlama yükümlülüğü de bulunmaktadır.

Makul uyumlaştırma: engelli kişilerin başka kişilerle eşit bir şekilde bütün insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanmaları veya kullanmalarını sağlamak için belirli bir durumda gerekli olması halinde orantısız veya gereksiz bir yük oluşturmayan gerekli ve uygun değişiklikler ve ayarlamalar.²

Usuli düzenleme: belirli bir durumda ihtiyaç duyulması halinde engelli kişilerin diğer kişilerle eşit bir şekilde katılımının sağlanması amacıyla adalete erişim bağlamında yapılması gereken tüm uygun ve gerekli değişiklikler ve ayarlamalar. Makul uyumlaştırmanın aksine, usuli düzenlemeler "orantısız veya gereksiz yük" kavramıyla sınırlandırılmamaktadır.³

Engelli kişileri temsil eden kuruluş: engelli kişilerin yönettiği, yönlendirdiği ve idare ettiği kuruluşlar. Bu kuruluşlar

¹ Engelli Kişilerin Haklarına Dair Komite, kanun önünde eşit tanınma konulu genel yorum No. 1 (2014), 12. paragraf.

² Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme, 2. madde.

³ A/HRC/34/26, 35. paragraf.

çoğunlukla engelli kişilerin haklarının ifade edilmesi, geliştirilmesi, kollanması ve/veya savunulması amacıyla birlikte hareket etmek üzere kurulmaktadır.⁴

Vekaleten karar verme: hukuki ehliyetin tek bir karar için bile olsa kişiden alınması veya vekaleten karar alacak kişilerin (vasiler, kayyumlar, dava vekilleri veya bilirkişiler v.s.) ilgili kişilerden başkası tarafından iradeleri dışında atanması veya

kararların ilgili kişilerin kendi irade ve tercihlerine değil ilgili kişilerin "yüksek yararına" dayanarak vekaleten karar alacak kişiler tarafından verilmesi.⁵

Evrensel tasarım: ürünler, ortamlar, programlar, cihazlar ve hizmetlerin mümkün olduğunca uyarlama veya özel tasarıma ihtiyaç duyulmadan tüm kişilerce kullanılabilir şekilde tasarlanması.⁶

⁴ Engelli Kişilerin Haklarına Dair Komite, engelli çocuklar da dahil olmak üzere engelli bireylerin Sözleşme'nin uygulanması ve izlenmesine kendilerini temsil eden kuruluşlar vasıtasıyla katılımına dair genel yorum No. 7 (2018), 11.

paragraf.

⁵ Genel yorum No. 1, 27. paragraf.

⁶ Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme, 2. madde.

Engelli Kişiler İçin Uluslararası Adalete Erişim İlkeleri ve Kılavuz İlkeleri

1. İlke

Tüm engelli bireylerin hukuki ehliyeti vardır ve, bu nedenle, kimse engellilik nedeniyle adalete erişimden mahrum bırakılamaz.

2. İlke

Tesisler ve hizmetler engelli kişilere ayrımcılık yapılmaksızın adalete eşit erişim sağlanacak biçimde herkes için erişilebilir olmalıdır.

3. İlke

Engelli çocuklar da dahil olmak üzere engelli bireylerin uygun usuli uyumlaştırmaya erişim hakkı vardır.

4. İlke

Engelli kişilerin yasal bildirimlere ve bilgilendirmelere diğer kişilerle eşit bir şekilde zamanında ve erişilebilir bir şekilde erişim hakkı vardır.

5. İlke

Engelli bireylerin uluslararası hukukta tanınan tüm maddi ve usuli koruyucu tedbirlerden diğer kişilerle eşit bir şekilde yararlanma hakkı vardır ve Devletler yargı sürecini güvence altına almak için gereken imkanları sağlamalıdır.

6. İlke

Engelli kişilerin ücretsiz veya makul fiyatlı adli yardım alma hakkı vardır.

7. İlke

Engelli kişilerin adalet yönetimine diğer kişilerle eşit bir şekilde katılım hakkı vardır.

8. İlke

Engelli bireylerin insan hakları ihlalleri ve suçlar ile ilgili şikayette bulunma ve yasal işlem başlatma, şikayetlerinin soruşturulması ve etkili kanun yollarının sağlanmasını talep etme hakkı vardır.

9. İlke

Etkili ve güçlü izleme mekanizmaları, engelli kişilerin adalete erişiminin desteklenmesinde kritik bir rol oynamaktadır.

10. İlke

Adalet sisteminde çalışan herkese bilhassa adalete erişim bağlamında olmak üzere engelli kişilerin haklarının ele alındığı bilinçlendirme ve eğitim programları sağlanmalıdır.

1. İlke

Tüm engelli bireylerin hukuki ehliyeti vardır ve, bu nedenle, kimse engellilik nedeniyle adalete erişimden mahrum bırakılamaz.

KLAVUZ İLKELER

1.1. Devletler engelli bireylerin hukuki ehliyetten diğer kişilerle eşit bir şekilde yararlanmasını güvence altına alır ve, gerekmesi halinde, hukuki ehliyetten faydalanılması ve adalete erişimin güvence altına alınması için gereken destek ve imkanları sağlar.

1.2. Bu amaçla, Devletler:

- a) Tüm engelli bireylerin hukuki ehliyete sahip olduğunun ve hukuki ehliyet üzerinden hareket etme ve hukuki ehliyeti kullanma hakkının bulunduğu kabul edilmesini sağlar;
- b) Engelli kişilerin tüm mahkemeler, heyetler ve mecralarda yürütülen yargılama süreçlerine katılım açısından tam kapasiteye sahip olduğunu ve bu yönde bir hakkı bulunduğunu kabul eder ve varsayar;
- c) İşlevsel değerlendirmeler veya akli durum değerlendirmeleri gibi işlemler ile belirlenen "bilişsel yetersizlik" ve "akli yetersizlik" gibi olguların kişinin hukuki ehliyet hakkını kısıtlayacak biçimde kullanılmamasını sağlar;
- d) Vekaleten karar vermeye olanak tanıyanlar ve "aklı başında" bir kişinin işlem yapmasını gerektiren ve bu şekilde engelli kişilerin adalete eşit erişimden mahrum bırakılmasına neden olanlar da dahil olmak üzere engelli kişilerin hukuki ehliyetini doğrudan veya dolaylı olarak kısıtlayan tüm kanunlar, yönetmelikler, politikalar, kılavuzlar ve uygulamaları yürürlükten kaldırır veya bunlarda değişiklik yapar;
- e) Engelli kişilerin kapasitelerine ilişkin sorular veya tespitlere dayalı olarak hukuki süreçlere katılımını engelleyen "hakim karşısına çıkmaya uygun olmama" ve "savunma yapma açısından yetersizlik" doktrinleri oluşturan ve uygulayan tüm kanunlar, yönetmelikler, politikalar, kılavuzlar ve uygulamaları yürürlükten kaldırır veya bunlarda değişiklik yapar;
- f) İfade verme kapasitelerine ilişkin değerlendirmelere dayalı olarak engelli tanıkların ifade vermesine kısıtlama getiren veya vermesini engelleyen tüm kanunlar, yönetmelikler, politikalar, kılavuzlar ve uygulamaları yürürlükten kaldırır veya bunlarda değişiklik yapar;
- g) Bir kişinin karar verme, ifade verme veya başka amaçlara yönelik kapasitesini belirleme veya bu hususta görüş bildirme konusunda tek veya tercih edilen "uzman" olma yetkisini tıp profesyonellerine veren veya buna olanak tanıyan tüm kanunlar, yönetmelikler, politikalar, kılavuzlar ve uygulamaları yürürlükten kaldırır veya bunlarda değişiklik yapar;

Fotoğraf: Christian Tasso, Fifteen Percent (Yüzde On Beş) Projesi

- h) Engelli kişilerin dava açma ve takip etmesini engelleyen tüm kanunlar, yönetmelikler, politikalar, kılavuzlar ve uygulamaları yürürlükten kaldırır veya bunlarda değişiklik yapar;
- i) Engelli kişilerin, her türlü mahkeme, heyet veya mecrada yürütülen tüm yargısal süreçlere etkili bir biçimde katılımına olanak tanınması için, destek de dahil olmak üzere gerekli olan, kişiselleştirilmiş usuli uyumlaştırmanın sağlanması konusunda uygulanabilir ve davaya konu edilebilir bir hak oluşturur;
- j) Gerektiği durumlarda ve zamanlarda, güvenli, adil ve etkili katılım ve yasal süreçlere tam manasıyla katılım olanağı

sağlanması amacıyla engelli kişiler ile mahkemeler, heyetler ve kolluk kuruluşları arasında net iletişimin mümkün kılınması hususunda araçlar veya kolaylaştırıcılar sağlar;

- k) Herhangi bir amaçla yeterli kapasiteye sahip olmadığı beyan edilen kişilerin bu kararlara itiraz etme hakkının bulunmasını veyahut hukuki ehliyetlerinin iade edilmesine yönelik arayışlara girme ve hak taleplerinin takip edilmesi hususunda adli yardıma erişim haklarının bulunmasını sağlar;
- l) Hiçbir katılım kapasitesi olgusuna bakılmaksızın, diğer kişilerle eşit bir şekilde engelli kişilere sağlanan onarıcı adalet, alternatif uyuşmazlık çözüm mekanizmaları gibi alternatif adalet mekanizmaları ile kültürel ve toplumsal adalet şekilleri ve mecraları oluşturur veya bunlara destek verir;
- m) Hukuk eksiksiz bir şekilde işletilmeksizin ve tehlike arz etme veya bakım ihtiyacı algısına dayalı olarak engelli davalıların bir cezaevi, ruh sağlığı kurumu veya diğer kurumlarda (bazı durumlarda "bakımla ilişkili hastaneye yatırma", "güvenlik tedbirleri" veya "hükümetin isteğiyle tutukluluk" olarak da adlandırılmaktadır) süreli veya süresiz olarak tutulmasına neden olan mahkeme kararları da dahil olmak üzere kanunlar, yönetmelikler, politikalar, kılavuzlar ve uygulamaları yürürlükten kaldırır veya bunlarda değişiklik yapar.

2. İlke

Tesisler ve hizmetler engelli kişilere ayrımcılık yapılmaksızın adalete eşit erişim sağlanacak biçimde herkes için erişilebilir olmalıdır.

KLAVUZ İLKELER

2.1. Adalete eşit erişim ve ayrımcılık yasağının güvence altına alınması için, Devletler hukuk sistemlerinde kullanılan tesisler ve hizmetlerin asgari olarak aşağıdaki eylemlerin gerçekleştirilmesi suretiyle evrensel tasarım ilkelerine dayanarak yapılandırılması, geliştirilmesi ve sunulmasını temin etmelidir:

- a) Aşağıdakiler de dahil olmak üzere adalet sisteminde kullanılan tüm tesisler ve hizmetlerin erişilebilirliğini evrensel tasarım ilkelerine dayalı olarak güvence altına alan uygulanabilir kanunlar, yönetmelikler, politikalar, kılavuzlar ve uygulamaların çıkarılması ve uygulamaya konması:
 - (i) Mahkemeler, polis tesisleri, cezaevleri, nezarethaneler ve adli tıp tesisleri, jüri tesisleri, idari ofisler ve diğer benzer yerler (bu yerlerdeki

tuvaletler, hücreler, ofisler, girişler, asansörler, kantinler ve rekreasyon alanları da dahil olmak üzere);

- (ii) Bilgi ve iletişim teknolojisi ve sistemleri de dahil olmak üzere bilgi, iletişim ve diğer hizmetler;
- b) Adalet sisteminde kullanılan tüm ulaşım araçlarının erişilebilir olmasının sağlanması;
- c) Adalet sisteminin evrensel tasarım ilkeleri uyarınca engelli bireylere fiziksel açıdan erişilebilir olmasının sağlanması için gereken mali kaynakların sağlanması;
- d) Tesisler ve hizmetlerin engelli bireylerin mevcut fiziki ortam, ulaşım, bilgi ve iletişim altyapısına erişimini sağlayamaması durumunda, usuli uyumlaştırmanın sağlanmasının güvence altına alınması.

Fotoğraf: Christian Tasso, Fifteen Percent (Yüzde On Beş) Projesi.

3. İlke

Tesisler ve hizmetler engelli kişilere ayrımcılık yapılmaksızın adalete eşit erişim sağlanacak biçimde herkes için erişilebilir olmalıdır.

KLAVUZ İLKELER

3.1 Ayrımcılıktan kaçınılması ve engelli bireylerin tüm hukuki süreçlere etkili ve eşit katılımının güvence altına alınması amacıyla, Devletler engelli kişilere toplumsal cinsiyet ve yaşa uygun olarak kişiselleştirilmiş usuli uyumlaştırma sağlamalıdır. Bunlar araçlar veya kolaylaştırıcılar, usuli değişiklikler ve ayarlamalar, çevre ve iletişim desteğine yönelik değişiklikler de dahil olmak üzere belirli bir durumda engelli kişilerin adalete erişiminin temin edilmesi amacıyla gereken tüm uygun değişiklikler ve ayarlamaları kapsar. Uyumlaştırma, mümkün olduğunca, hukuki süreçler başlamadan önce gerçekleşmelidir.

3.2 Devletler bir yandan bir dizi usuli uyumlaştırmanın sağlanmasını temin ederken, diğer yandan bu tür uyumlaştırmalardan başta aşağıdaki hususlardan yararlanılması yoluyla tüm tarafların haklarının düzgün bir şekilde dengelenmesi ve bu haklara saygı gösterilmesi amacıyla yararlanılmasını sağlar:

Bağımsız araçlar ve kolaylaştırıcılar

- a) Sağlanması planlanan imkanlar ve desteğin gerekli olup olmadığının ve imkanlar ile desteğin uygun olup olmadığının tespit edilmesi ve hukuki süreçler esnasında iletişime destek olunması amacıyla hukuki süreç tarafları ve adalet sistemine iletişim desteği sunmak üzere eğitim gören bağımsız araçlar veya kolaylaştırıcılara yönelik bir programın oluşturulması, finanse edilmesi ve uygulanması

Fotoğraf: Chris Tasso. Avrupa Birliği'nin Engelli Kişilerin Eşit Hakları için Kapsayıcı Politika ve Hizmetler (Bridging the Gap II) kapsamına çekilmiştir. İdari ve Kamu Politikaları için Uluslararası Ibero-Amerikan Vakfı izniyle sağlanmıştır.

- b) Yerel usuller ve teamüller ile tutarlı bir şekilde ve Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme'ye uygun olarak bağımsız araçlar veya kolaylaştırıcılara ilişkin bir programın tasarlanması ve uygulanması;

Usuli değişiklikler ve ayarlamalar

- c)** Uygunluğuna göre, aşağıdakiler de dahil olmak üzere engelli çocukların da aralarında bulunduğu engelli kişilerin hukuki süreçler boyunca adil bir muamele görmesi ve tam anlamıyla katılımını sağlayan duruŐma usullerinin kabul edilmesi:
- d)** Bu yönde bir tercihleri olması durumunda, kendilerine duygusal ve manevi destek sağlanması amacıyla aile fertleri, arkadaŐları veya diğer kişilerin bir aracı veya kolaylaştırıcı rolüne brnmeksizin yargı süreçlerinin tüm aŐamalarında engelli kişilere eşlik etmelerine müsaade edilmesi;
- (i) Mekanın uyarlanması;
- (ii) Uygun bekleme alanları;
- (iii) Cübbe ve perukların çıkarılması;
- (iv) Hukuki iŐlemlerin hızına ilişkin düzenlemeler;
- (v) Fiziksel veya duygusal rahatsızlık nedeniyle gerekmesi halinde, engelli kişilerin diğer kişilerden ayrılmasına yönelik ayrı bina giriŐleri ve bekleme odaları ile koruyucu perdeler;
- (vi) Uygun durumlarda belirli bir cevaba yönelten sorulara müsaade edilmesi, birleŐik sorulardan kaçınılması, karmaŐık farazi sorulara alternatif bulunması, ekstra yanıt süresi verilmesi, gerektiğinde ara verilmesi ve sade bir dil kullanılması gibi soru yöntemi değişiklikleri;
- (vii) Gerekli, uygulanabilir ve mümkün olması halinde, tanıklarla yüzleŐme ve tanıkları çapraz sorgulama hakkı gibi temel haklara karşı çıkılmayacak Şekilde tanıklık ve ifade verme iŐlemlerinin duruŐma öncesi video kaydının kullanımı;

İletişim desteği

- e)** Adalet sisteminin tüm süreçlerinde taraflar, tanıklar, davacılar, davalılar ve jüri üyelerinin tam manasıyla katılımları için gereken her türlü iletişim aracını kullanmaları için aşağıdakiler de dahil olmak üzere gereken teknik ve diğer destek türlerinin sunulmasının temin edilmesi:
- (i) Yardımcı dinleme sistemleri ve cihazları;
- (ii) Açık, kapalı ve gerçek zamanlı altyazı ve kapalı altyazı kod çözücüleri ve cihazları;
- (iii) Ses, metin ve video tabanlı telekomünikasyon ürünleri;
- (iv) Videoteks ekranları
- (v) Bilgisayar destekli gerçek zamanlı transkripsiyon;
- (vi) Ekran okuyucu yazılım, büyütme yazılımı ve optik okuyucular;
- (vii) Televizyon programları için ses beslemelerini toplayan video açıklama ve ikincil iŐitsel programlama cihazları;
- f)** Araılara veya kolaylaştırıcılara ek olarak, aşağıdaki taraflar da dahil olmak üzere üçüncü kişilerin kullanılması suretiyle içeren iletişimin desteklenmesi:
- (i) Not tutucular;
- (ii) Nitelikli işaret dili evirmenleri ve sözlü tercümanlar;
- (iii) Röle hizmetleri;
- (iv) Dokumsal tercümanlar;
- g)** Tüm çevirmenlerin hem anlama (engelli kişilerin söylediklerinin anlaşılması) hem de ifade (bilgilerin ilgili kişilere geri iletilmesi) için gereken becerilere sahip olunması) açısından etkili, doğru ve tarafsız bir biçimde tercüme yapabilmesinin yanı sıra gerekli alan terminolojisini (rneğin, hukuki veya tıbbi) kullanması ve profesyonel ile etik standartlara riayet etmesinin sağlanması;

Zanlılar, mahkumlar ve tutuklulara yönelik usuli uyumlaştırma

- h) Polis memurları, savcılar ve suçlara ilişkin gözaltı işlemleri ve soruşturmalarda görev alan diğer kişilerin engelli kişilerin hakları konusunda bilgi sahibi olması, kişilerin engellilik durumu olabileceği hususunda uyanık davranması ve, bir gözaltı veya soruşturma süresince, müdahalelerini buna uygun olarak ayarlamasının sağlanması;
- i) Dava vekilleri veya diğer kişiler gibi bağımsız üçüncü şahısların örneğin parmak izinin alınması veya biyolojik numune verilmesi gibi işlemlerde yardımcı olmak üzere soruşturma sürecinde engelli kişilere destek olmak üzere onlara polis karakoluna kadar eşlik edebilmesinin ve araçlar veya kolaylaştırıcılar ya da benzer kişilerin engelli bireyler ile kolluk ve mahkeme personeli arasındaki iletişimi kolaylaştırmak üzere hazır bulunmasının sağlanması;
- j) Örneğin, mahkum hakları kuruluşları ve engelli bireyleri temsil eden kuruluşlara hukuki tanıma sağlanması, prosedürlerin basitleştirilmesi, karar verme sürelerinin kısaltılması ve etkili kanun yolları sağlanması suretiyle engelli mahkumlar ve tutukluların mahkumiyet kararlarına itiraz etmesini ve tutukluluk koşullarının iyileştirmesini önleyen veya bu konuda onları vazgeçiren bariyerlerin ortadan kaldırılması;

Uyumlaştırma talepleri ve teklifleri

- k) Gizliliklerinin uygun bir şekilde korunması suretiyle hukuki süreçlerde düzenlemeler yapılması veya bu süreçlerde destek sağlanması da dahil olmak üzere engelli bireylerin usuli uyumlaştırma talep etmesini sağlayan kanunlar, yönetmelikler, politikalar, kılavuzlar, uygulamalar ve süreçler çıkarılması ve uygulanması;
- l) Yargı süreçleri boyunca engellilik nedeniyle gerekmesi ve talep edilmesi halinde tüm katılımcıların usuli uyumlaştırmalar konusunda bilgilendirilmesinin sağlanması;
- m) Değişen kapasiteleri ve görüşlerinin dinlenilme hakkının dikkate alınması suretiyle engelli çocuklara yönelik iletişim desteği de dahil olmak üzere usuli uyumlaştırmaların yanı sıra ek koruyucu tedbirlere ilişkin ihtiyaçların belirlenmesi ve bu imkanların onlara sağlanmasına dair bir süreç sağlanması.

4. İlke

Engelli kişilerin yasal bildirimlere ve bilgilendirmelere diğer kişilerle eşit bir şekilde zamanında ve erişilebilir bir şekilde erişim hakkı vardır.

KLAVUZ İLKELER

4.1. Zamanında ve erişilebilir bilgi alma hakkının güvence altına alınması amacıyla, Devletler:

- a) Yargı süreçlerinin tüm yönlerine ilişkin zamanında bildirim alma ve bilgi sahibi olma hakkının tam anlamıyla tanındığı uygulanabilir kanunlar, yönetmelikler, politikalar ve kılavuzlar çıkarır;
- b) Adalet sistemleri ve prosedürlerine uygunluğuna göre ve gerekmesi halinde aşağıdaki yöntemler de dahil olmak üzere çeşitli yöntemlerle erişilebilmesini sağlar:
 - (i) İşaret dili;
 - (ii) Görüntülü ve sesli rehberler;
 - (iii) Telefon hattı danışmanlığı ve sevk hizmetleri;
 - (iv) Erişilebilir web siteleri;
 - (v) Endüksiyon halkası, telsiz veya kızılotesi sistemleri;

- (vi) Amplifikasyon cihazları ve belge büyüteçleri
- (vii) Kapalı altyazı sistemleri
- (viii) Braille
- (ix) Kolay Okunabilir ve sade dil
- (x) Kolaylaştırılmış iletişim
- c) Yanıt verilmesi veya bir işlem gerçekleştirilmesi gereken tüm bildirimlere (örneğin, celpler, ihzar emirleri, müzekkereler, emirler ve hükümler) erişilebilir yöntemlerle ve yukarıdaki Kılavuz İlke 4.1 (b)'de belirtilen formatlarda ulaşılabilir olmasını sağlar;
- d) Bildirimler ve bilgilendirmelerde bir prosedürün nasıl işlediği, bir işlem esnasında nelerin beklenmesi gerektiği, kişiden nelerin beklendiği, sürecin ve kişinin süreçteki haklarının anlaşılmasına ilişkin yardımın nereden alınacağına dair açık ve anlaşılabilir bilgilere bir tüzük, yönetmelik, politika veya kılavuzun tekrar edilmesinden ibaret olmayan sade bir dille yer verilmesini sağlar;
- e) Örneğin, çevirmenler, rehberler, okuyucular, araçlar ve kolaylaştırıcılar ile diğer destek biçimlerini sağlamak suretiyle bildirimler ve bilgileri anlama hususunda desteğe ihtiyaç duyan bireylere gerçek zamanlı destek sunulmasını temin eder.

Fotoğraf: Chris Tasso. Avrupa Birliği'nin Engelli Kişilerin Eşit Hakları için Kapsayıcı Politika ve Hizmetler (Bridging the Gap II) kapsamına çekilmiştir. İdari ve Kamu Politikaları için Uluslararası Ibero-Amerikan Vakfı izniyle sağlanmıştır.

5. İlke

Engelli bireylerin uluslararası hukukta tanınan tüm maddi ve usuli koruyucu tedbirlerden diğer kişilerle eşit bir şekilde yararlanma hakkı vardır ve Devletler yargı sürecini güvence altına almak için gereken imkanları sağlamalıdır.

KLAVUZ İLKELER

5.1. Devletler masumiyet karinesi ve susma hakkı da dahil olmak üzere ceza, hukuk veya idari usullere ilişkin olarak uluslararası hukukta tanınan tüm maddi ve usuli koruyucu tedbirlerin tüm engelli bireylere diğer kişilerle eşit bir şekilde sunulmasını temin eder. Gerektiğinde, şüpheliler ve sanıklar da dahil olmak üzere soruşturmalar ve yargı süreçlerine etkili bir şekilde katılım hususunda desteğe ihtiyaç duyan tüm engelli bireylere usuli uyumlaştırma sağlanmalıdır.

5.2. Bu doğrultuda, Devletler:

- a) Tüm engelli şüpheliler ve sanıkların kanun önünde suçlu oldukları kanıtlanana kadar masum görülmesini sağlar;
- b) Engelli şüpheliler veya sanıklara kendini töhmet altında bırakmama hakkı da dahil olmak üzere hakları ile ilgili erişilebilir ve anlaşılabilir bilgilendirme sunulmasını temin eder;
- c) İlk müdahale edenlerle tüm etkileşimlerinde, engelli kişilerin polis veya kolluk kuvveti müdahalesi ile ilgisi olmayan ve bu durumdan bağımsız yeterli desteğin sağlanması suretiyle de olmak üzere engelliliğe dayalı ayrımcılık ve güç kullanımı ya da cebirle (örneğin, davranışlar veya iletişim şekli açısından farklılıkların algılanması) karşı karşıya kalmama hakkının bulunmasını sağlar;

- d) Gözaltına alındıkları esnada usuli düzenlemeler ve iletişim desteği de dahil olmak üzere usuli uyumlaştırmanın engelli kişilere sunulmasını ve uygunluğuna göre tüm yasal süreç güvencelerinin korunması ve polis şiddeti ile suistimalinin önlenmesi amacıyla gerilim azaltma tekniklerinin kullanılmasını sağlar;
- e) Engelli bireylerin adalet sürecinin herhangi bir aşamasında engellilikleri nedeniyle suistimale maruz kalmasının önlenmesine yönelik kanunlar, yönetmelikler, kılavuzlar, prosedürler ve politikalar hazırlar, çıkarır ve uygular;
- f) Engelli kişilerin diğer kişilerle eşit bir şekilde kendilerini nasıl savunacaklarına dair kendi kararlarını verme hakkının bulunmasını temin etmek amacıyla destek de dahil olmak üzere etkili katılıma dair usuli uyumlaştırmaların mevcut bulunmasını sağlar;
- g) Engelli kişilerin talebi üzerine, hür ve aydınlatılmış onamlarına dayanarak, herhangi bir polis müdahalesi veya yargı sürecinin sonucundan bağımsız olarak ve uzlaşma, itiraf veya hüküm koşuluna bağlı olmaksızın sağlık ve psikososyal desteğin sunulmasını sağlar.

Fotoğraf: Christian Tassi, Saharawi Projesi'nden.

6. İlke

Engelli kişilerin ücretsiz veya makul fiyatlı adli yardım alma hakkı vardır.

KLAVUZ İLKELER

6.1 Adil yargılanma hakkının güvence altına alınması amacıyla, Devletler engelli çocuklara tüm konularda ve diğer tüm engelli bireylere insan hakları ya da temel hakların ihlali ile ilgili tüm yasal prosedürler ve süreçler veya yaşam, özgürlük, kişi dokunulmazlığı, mülkiyet, yeterli barınma, karar verme özerkliği ve aile bütünlüğü hakları başta olmak üzere söz konusu haklar veya özgürlükleri olumsuz yönde etkileyebilecek süreçler ile ilgili olarak ücretsiz veya makul fiyatlı adli yardım sağlar. Adli yardım engelli bireylerin yasal süreçlere eşit bir şekilde katılımını sağlayacak şekilde yetkin olmalı ve zamanında sağlanmalıdır.

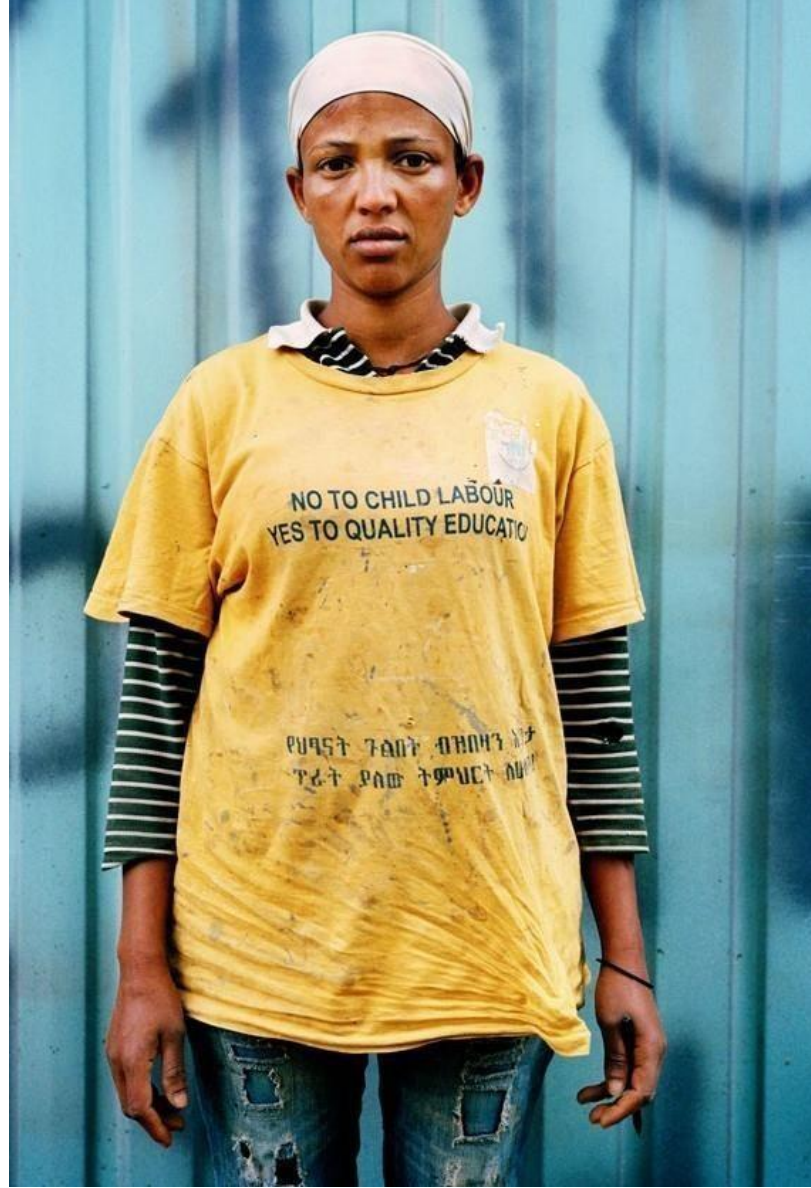
6.2 Bu amaçla, Devletler:

- a) Engelli kişilerin süreçteki rolü veya olası sonuçlar ya da neticelere bakılmaksızın tüm adli ve yarı adli süreçlerde adli yardım hakkı tanıyan kanunlar, yönetmelikler, politikalar, kılavuzlar ve uygulamalar çıkarır ve uygular;
- b) Engelli kişiler de dahil olmak üzere adli yardım alma konusunda maddi durumu olmayan kişilere en azından aşağıdaki konularda risk olan hususlarda ücretsiz hukuki temsil desteği sağlanması amacıyla adli yardım programları oluşturur, finanse eder ve uygular:
 - (i) Mahkumiyet, tutukluluk, bir kuruma yerleştirilme, zorla veya gönüllülük esaslı tıbbi tedavi (kısırlaştırma v.s.) ya da zorla hastaneye yatırılma yoluyla da dahil olmak üzere yaşam veya özgürlük kaybı; hukuki ehliyet kaybı (vesayet v.s.) ya da ebeveynlik ya da velayet haklarının ellerinden alınması suretiyle aile bütünlüğünün bozulması;
 - (ii) Barınma, sığınma veya mülkiyet hakkı kaybı;

- (iii) Hapse girme riski olmayan tüm cezai konular, adi tazminat davaları ve hukuk davaları da dahil olmak üzere engelli bir bireyin süreç esnasında iletişim, anlama veya anlaşılma açısından dezavantajlı olabileceği diğer her türlü durum;
- c) Yukarıdaki kılavuz ilke 6.2 (b)'de belirtilen hususlara ek olarak, ücretsiz adli yardımın usuli bir uyumlaştırma seçeneği olarak engelli kişilere engeli bulunmayan kişilere sağlanan şartlar kadar uygun şartlarda ve en azından, gerekmesi halinde, kişiselleştirilmiş bir şekilde sunulmasını temin eder;
- d) Adli yardıma ek olarak örneğin, telefon veya dijital ağ geçidi hizmetleri, paralegal hizmetler ve çevrimiçi hukuki yardım hizmetleri yoluyla gerektiğinde yardımcı teknolojilerden de yararlanılmak suretiyle adli danışmanlık hizmetlerine erişim sağlar;
- e) Engelli kişilerin bir avukat tutma ve görevlendirme yönündeki hukuki ehliyetini kısıtlandıran her türlü kanun, yönetmelik, politika, kılavuz veya uygulamayı yürürlükten kaldırır veya bunlarda değişiklik yapar;
- f) Adli yardıma erişim açısından mevcut bulunan tüm idari, iletişim ve fiziki bariyerleri kaldırarak erişimin kolaylaştırılmasını temin eder;
- g) Mağdurlara özel hizmetlere (örneğin, toplumsal cinsiyet temelli şiddet birimleri) engelli kişiler tarafından da eşit bir biçimde erişilebilmesini sağlar;
- h) Çevirmenler, yardımcı teknoloji ve araçlar ile kolaylaştırıcılar gibi usuli uyumlaştırmayı veya bunların sağlanması için gereken kaynakları, mesleki görevlerinin yerine getirilmesi

hususunda engelli müvekkiller, tanıklar ve diğer kişilerle etkili iletişim kurulmasının desteklenmesi amacıyla avukatlara sağlar;

- i) Gerektiğinde, avukatların engelli müvekkillerinin irade ve tercihlerine saygı duymaları ve bu hususları savunmalarının ve müvekkillerinin ifade ettiği talimatlara uygun hareket etmelerinin gerekli kılınmasına yönelik olarak etik ve diğer ilgili düzenlemelerde değişiklik yapar; bunun aksinin belirtildiği tüm kanunlar, yönetmelikler, politikalar, kılavuzlar veya uygulamalar yürürlükten kaldırılmalı veya değiştirilmelidir;
- j) Engelli bireylerin iradesi dışında karar vericilerin (örneğin, kayyumlar, engelli kişiler adına hareket eden kişiler ve benzer düzenlemeler) görevlendirmesini sağlayanlar da dahil olmak üzere hukuki süreçlerde vekaleten karar verilmesini şart kılan tüm kanunlar, yönetmelikler, politikalar, kılavuzlar ve uygulamalar ya da kendi iradeleri ve tercihleri dışında ilgili kişilerin "yüksek yararına" dayanarak verilen kararları yürürlükten kaldırır veya değiştirir;
- k) Engelli kadınlar ve kız çocukları başta olmak üzere şiddete maruz kalan tüm engelli bireylere profesyonel mağdur desteği, hukuki haklara ilişkin danışmanlık ve suç ihbarında bulunma ve adli muameleleri başlatma hususunda destek de dahil olmak üzere ücretsiz adli yardım ve destek sağlar.

Fotoğraf: Chris Tasso. Avrupa Birliği'nin Engelli Kişilerin Eşit Hakları için Kapsayıcı Politika ve Hizmetler (Bridging the Gap II) kapsamına çekilmiştir. İdari ve Kamu Politikaları için Uluslararası İbero-Amerikan Vakfı izniyle sağlanmıştır.

7. İlke

Engelli kişilerin adalet yönetimine diğer kişilerle eşit bir şekilde katılım hakkı vardır.

KLAVUZ İLKELER

7.1 Adalete eşit erişim hakkı gereğince, engelli kişilere yargılama süreçlerine doğrudan katılma olanağı tanınmalı ve engelli kişiler adaletin yönetimine ilişkin görevlerde diğer kişilerle eşit bir şekilde bulunmalıdır. Devletler engelli bireylerin herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmaksızın adalet sisteminde yargıç, avukat, savcı, tanık, jüri üyesi, bilirkişi ve mahkeme görevlisi olarak görev yapabilmesini sağlamalıdır.

7.2 Bu amaçla, Hükümetler, yasama organları ve yargı konseyleri ile yargının yönetiminde görev alan diğer bağımsız organlar ve diğer bağımsız ve özerk hukuki meslek örgütleri de dahil olmak üzere diğer makamlar ilgili görevleri kapsamında aşağıdaki eylemleri gerçekleştirmelidir:

- a) Örneğin aşağıdaki çalışmaların gerçekleştirilmesi suretiyle engelli bireylerin adalet sistemi ile ilgili mesleklere girişini önleyen veya bu konuda onların cesaretini kıran bariyerleri kaldırır:
 - (i) Hukuk ve adalet ile ilgili eğitim programlarında makul uyumlaştırmanın sağlanması;
 - (ii) Belgelendirme ve lisans sınavları veya süreçleri esnasında makul uyumlaştırmanın sağlanması;
 - (iii) Hukuk mesleği ve adalet sistemindeki pozisyonlara giriş başvurularında sağlık ve engellilik ile ilgili sorguların yasaklanması;
 - (iv) Adalet sistemindeki tüm tesisler ve yapılara engelli çalışanlar

tarafından erişilebilmesinin sağlanması.

- b) Kanunlar da dahil olmak üzere engelli bireylerin yargıç veya jüri üyesi olmasını ya da adalet ile ilgili diğer pozisyonlarda görev yapmasını önleyen engellilik ile ilgili tüm bariyerleri ortadan kaldırır;
- c) Gerekli tüm destek, makul uyumlaştırmanın ve usuli imkanların sağlanması suretiyle engelli bireylerin jüri sistemine eşit katılımını sağlar;
- d) Örneğin kurullar, komiteler, komisyonlar, ceza kurulları ve diğer danışma ve gözetim kuruluşlarına mantıklı katılım sağlanması suretiyle adalet ile ilgili konulardaki tüm tartışmalar ve karar verme süreçleri kapsamında engelli kişiler ve onları temsil eden kuruluşlarla yakın bir istişare içerisinde çalışır ve onların bu süreçlere aktif katılımını sağlar;
- e) Engelli bireylerin adalet sistemine katılımına ilişkin sınıflandırılmış veriler toplar ve, bu verileri kullanarak, adalete eşit erişimin sağlanması amacıyla politikalar, uygulamalar ve kanunlarda değişiklik yapılmasına yönelik stratejiler geliştirir uygular.

Fotoğraf: Christian Tassi, Saharawi Projesi'nden.

8. İlke

Engelli bireylerin insan hakları ihlalleri ve suçlar ile ilgili şikayette bulunma ve yasal işlem başlatma, şikayetlerinin soruşturulması ve etkili kanun yollarının sağlanmasını talep etme hakkı vardır.

KLAVUZ İLKELER

8.1 Devletler bireylerin insan hakları ihlalleri ve suçlarına ilişkin ihbarda bulunabilmesine yönelik erişilebilir, kullanımı kolay, şeffaf ve etkili mekanizmalara sahip olmalıdır. Suç isnadında bulunan savcılar ve mahkemeler kişiselleştirilmiş şekilde yapılandırılan ve aralarında tazmin ve telafinin de bulunabileceği kanun yolları sağlamalıdır.

8.2 Bu doğrultuda, Devletler:

Şikayet mekanizmaları

- a) Engelli ve diğer kişilerden gelen engellilik temelli ayrımcılık şikayetleri de dahil olmak üzere şikayetleri dinleme ve kanun yolları sağlama yetkisi bulunan ulusal insan hakları kuruluşları, mahkemeler ve idari organların da aralarında bulunduğu şikayet mekanizmaları oluşturur;
- b) Engelli bireylerin diğer kişilerle eşit bir şekilde suç ihbarında bulunabilmesini temin eder;
- c) Yardım hatları ve e-devlet şikayet yöntemleri gibi yöntemlerin kullanılması suretiyle hukuk ve cezai şikayet mekanizmalarının erişilebilir olmasını sağlar;
- d) Uzlaşma, arabuluculuk, tahkim ve onarıcı adalet gibi gönüllülük esaslı alternatif uyuşmazlık çözüm mekanizmaları sağlar;
- e) Toplumsal cinsiyet temelli şiddet mağdurlarının kendilerini güvende hissederek yaşadıklarını saklamamasının temin edilmesi amacıyla şikayet mekanizmaları ve soruşturmaların toplumsal cinsiyete

duyarlı olmasını sağlar;

- f) Engelli bireylerin özel koruma birimlerine (toplumsal cinsiyet temelli şiddet, nefret suçu, çocuklar ve insan kaçakçılığı ile ilgilenen birimler) erişebilmesini ve söz konusu birimlerin onların ihtiyaçlarına yanıt vermesini sağlar;
- g) Uygunluğuna göre ve talep üzerine, mekanizmalarda kimliklerin saklı tutulması ve gizliliğe ihtimam gösterilmesini sağlar;

Ciddi, sistematik, grup veya büyük çaplı ihlallere müdahale edilmesi

- h) Şikayet sistemleri ve adalet sisteminin bir şikayet üzerine veya sistemin kendi inisiyatifle toplu davalar, halk davaları, kamu soruşturmaları ve kamu davaları gibi mekanizmalar yoluyla ciddi, sistematik, grup ve büyük çaplı insan hakları ihlallerini tespit edebilmesi ve bunlara müdahale edebilmesini sağlar;

Soruşturmalar

- i) Kolluk görevlileri de dahil olmak üzere tüm soruşturma görevlilerinin engelli kişilerin hakları konusunda bilgi sahibi olması ve soruşturmalarda engelli kişilerin yer alması halinde soruşturmalar süresince muhtemel usuli uyumlaştırma ihtiyaçları konusunda hazırlıklı olmasını sağlar;
- j) Uygunluğuna göre, soruşturma sürecine yardımcı olması için aracı veya kolaylaştırıcı ya da başka uygun bir üçüncü kişinin görevlendirilmesini

sağlar;

- k) Engelli mağdurlarla ilgili çalışmalar yürütürken kolluk görevlilerinin söz konusu bireylerin diğer suçlara maruz kalma riskini ve gönüllülük esaslı koruyucu tedbirlere (güvenli bir yergibi) ihtiyaç olup olmadığını değerlendirmesini sağlar;

Kanun Yolları

- l) Engelli kişileri istismar eden veyahut onlara kötü muamele eden bireylerle ilgili olarak ceza hukuku bağlamında takibatların yürütülmesi ve, uygunluğuna göre, bu bireylerin hüküm giymesi veya diğer etkili yaptırımlara tabi tutulmasını sağlar;
- m) Engellilik temelli ayrımcılığa maruz kalmama hakkı ve telafi, tazminat, rehabilitasyon, tatmin ve aynı olayın

tekrarlanmama güvencelerinin de aralarında bulunduğu insan hakları ihlalleri için etkili kanun yollarının mevcut bulunmasını sağlar. Söz konusu kanun yolları her şeyden önce şu şekilde olmalıdır;

- (i) Uygulanabilir, kişiselleştirilmiş ve hak sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde uyarlanmış;
- (ii) Mağdurların tekrarlayan insan hakları ihlallerine karşı korunmasını sağlayan;
- (iii) İhlallerin ağırlığı ve her durumun kendine özgü koşullarıyla orantılı;
- (iv) Rehabilitasyon tedbirleri açısından kişinin hür ve aydınlatılmış onamının gerekli olduğu hususuna dayanarak sağlanan;
- (v) İnsan hakları ihlallerinin sistematik mahiyetini dikkate alan.

Fotoğraf: Christian Tasso, Fifteen Percent (Yüzde On Beş) Projesi.

9. İlke

Etkili ve güçlü izleme mekanizmaları, engelli kişilerin adalete erişiminin desteklenmesinde kritik bir rol oynamaktadır.

KLAVUZ İLKELER

9.1 Devletlerin engelli kişilerin hakları ve adalete eşit erişimlerini geliştirme, koruma ve bunların uygulamasını izlemeye yönelik bağımsız çerçeveler uygulama yükümlülüğü bulunmaktadır. Bağımsız izlemenin sağlanması amacıyla Devletler ya halihazırda kurulu bulunan izleme mekanizmalarına gerekli yetkileri ve kaynakları verir ya da halihazırda bulunmamaları halinde bu mekanizmaları oluşturur.

9.2 Bu nedenle, Devletler aşağıdaki adımları atmalıdır:

- a) Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme'nin uygulamasını izleme yetkisi bulunan ve insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasından sorumlu ulusal kuruluşların durumuna ilişkin ilkeler (Paris İlkeleri) uyarınca ulusal insan hakları kuruluşlarının kurulması ve kalıcı hale getirilmesi de dahil olmak üzere Sözleşme'nin 33 (2) maddesi gereğince bağımsız izleme mekanizmaları oluşturulması;
- b) Tüm izleme mekanizmalarının kurumsal, mali ve siyasi bağımsızlığının olmasının sağlanması;
- c) Karşılaşılan zorlukların belirlenmesi ve ortak sorunların çözümüne yönelik stratejilerin uygulanması amacıyla izleme mekanizmaları arasında düzenli bilgi alışverişinin teşvik edilmesi;

Fotoğraf: Christian Tassi, Saharawi Projesi için.

- d) Engelli bireyler ve onları temsil eden kuruluşların bağımsız izleme mekanizmalarının tasarlanması ve uygulanmasına yönelik çalışmalara anlamlı katılımının sağlanması;
- e) Özgürlüğünden mahrum bırakılanlar ve belirli kurumlara yerleştirilenler başta olmak üzere engelli bireylerine haklarına yönelik ihlallerin aktif bir biçimde izlenmesi ve tespit edilmesine yönelik bir talimat verilmesi;
- f) Bağımsız izleme mekanizmalarının adalete erişimin önündeki bariyerler de dahil olmak üzere insan hakları ihlallerine ilişkin verileri toplaması ve halkın erişebileceği şekilde yayınlamasına yönelik bir talimat verilmesi;
- g) Engelliliğe yönelik insan hakları temelli bir yaklaşıma dair bilinçlendirme çalışmaları yapılmasına yönelik bir talimat verilmesi ve bu çalışmaların finanse edilmesi ve bu amaca yönelik eğitim programlarının desteklenmesi.

10. İlke

Adalet sisteminde çalışan herkese bilhassa adalete erişim bağlamında olmak üzere engelli kişilerin haklarının ele alındığı bilinçlendirme ve eğitim programları sağlanmalıdır.

KLAVUZ İLKELER

10.1. Devletler polis, adli görevliler, avukatlar, sağlık çalışanları, adli tıp uzmanları, mağdurlara destek veren profesyoneller, sosyal çalışmacılar, şartlı tahliye, cezaevi ve ıslahevi personeli de dahil olmak üzere adalet alanında görev yapan tüm yetkililere engelli bireylerine haklarına ilişkin eğitim vermek suretiyle engelli kişilerin adalete erişiminin önündeki bariyerleri ortadan kaldırmalıdır.

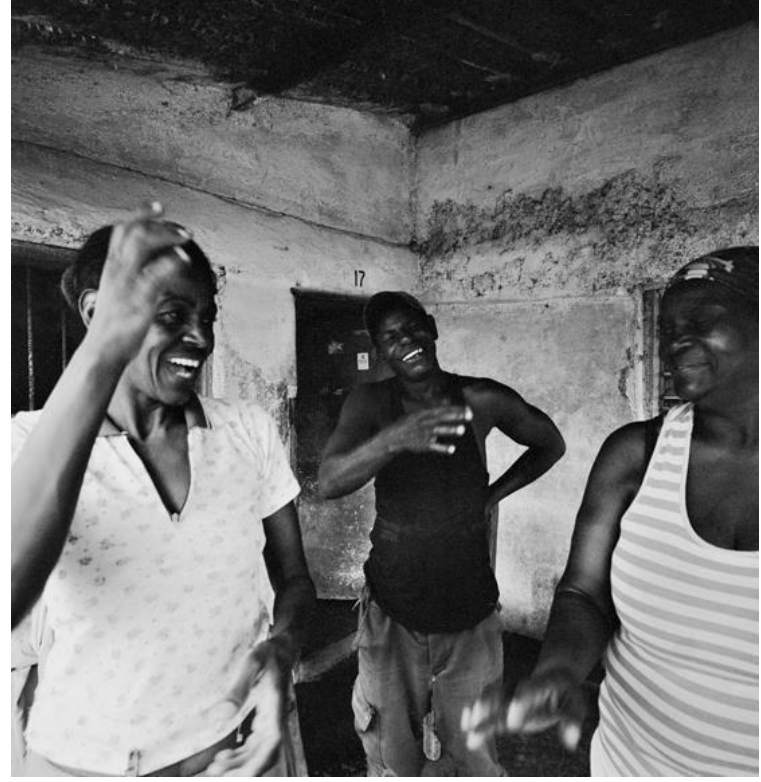
10.2. Bu amaçla, Hükümetler, yasama organları ve yargı konseyleri ile yargının yönetiminde görev alan diğer bağımsız organlar ve diğer bağımsız ve özerk hukuki meslek örgütleri de dahil olmak üzere diğer makamlar ilgili görevleri kapsamında aşağıdaki eylemleri gerçekleştirmelidir:

- a) Adalet yönetimi konusunda görevli herkesin engelli bireylerin hakları ve Kılavuz İlke 10.2 (j) uyarınca gerekli imkanların sağlanmasına ilişkin insan hakları temelli eğitime katılmalarını hukuki bir zorunluluk haline getiren kanunlar, yönetmelikler, politikalar, kılavuzlar ve uygulamalar çıkarır ve uygular;
- b) Ulusal insan hakları kuruluşları ve engelli bireyleri temsil eden kuruluşlar vasıtasıyla da olmak üzere adalet yönetiminde görev alan herkese sürekli olarak eğitim verir;
- c) Engelli bireyler ve onları temsil eden kuruluşların mevcut

kılavuzlarda atıfta bulunulan tüm eğitim çalışmalarının geliştirilmesine ve sunumuna katılım göstermesini sağlar;

- d) Eğitim çalışmalarını izleyip değerlendirir ve engelli bireyleri temsil eden kuruluşların söz konusu izleme ve değerlendirme çalışmalarına katılımını sağlar;
- e) Ön yargıların engellenmesi ve haklarının tanınmasının sağlanması amacıyla tüm adli görevliler, kanun yapıcılar, politika yapıcılar ve kolluk görevlilerine yönelik olarak insan hakları temelli engellilik modeline dayalı eğitim programları ve medya kampanyalarını kapsayan bilinçlendirme stratejileri uygulama koyar;
- f) Eğitim rehberlerini polis memurları, kovuşturma görevlileri ve adli görevliler başta olmak üzere adalet yönetiminde görev alan herkesin kullanımına açar;
- g) İlk müdahale edenler ve soruşturma görevlileri de dahil olmak üzere polis memurları ile kovuşturma personeli ve adli görevlilerin müdahale, davranış ve uygun imkanların da aralarında bulunduğu engelli bireylerle iyi etkileşim uygulamalarına aşına hale gelmelerine yönelik eğitim çalışmaları düzenler; Hukukçular ve hukuk öğrencilerine yönelik olarak Kılavuz İlke 10.2 (j) uyarınca engelli bireylerin hakları ve usuli uyumlaştırmaya dair kılavuzlar ve eğitim çalışmaları geliştirir, bunları finanse eder ve uygular;

- h) Engelli bireyler ve ailelerine haklar, kanun yolları, tazminat talebi ve hukuk sürecine ilişkin eğitim ve bilgilere erişim sağlar;
- i) Eğitim programlarının kapsamlı olmasını ve bu programlarda en azından aşağıdaki konulara yer verilmesini sağlar:
 - (i) Engelli bireylere bariyer teşkil edebilecek faktörler veya sistem özellikleri;
 - (ii) Engelli bireyler açısından adalete erişimde karşılaşılan bariyerlerin kaldırılması;
 - (iii) Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme ve insan hakları temelli engellilik modeli;
 - (iv) Zararlı toplumsal cinsiyet ve engellilik klişeleri ve ön yargılarıyla mücadele edilmesi de dahil olmak üzere engelli kişilerin kanun önünde birey olarak tanınma hakkına sahip olduğunun kabul edilmesi;
 - (v) Hak ehliyeti ve fiil ehliyeti dahil olmak üzere engelli bireylerin hukuki ehliyetine saygı gösterilmesi yükümlülüğü;
 - (vi) İletişim desteğine yönelik olarak uzmanların görevlendirilme ihtiyacının belirlenmesi de dahil olmak üzere iletişim becerileri;
 - (vii) Gerilimin azaltılması ve güç kullanımının önlenmesi;
 - (viii) Usuli imkanlar;
 - (ix) Makul uyumlaştırma ;

Fotoğraf: Christian Tassi, Saharawi Projesi'nden.

- (x) Engelli kişilere yönelik ayrımcılıkla mücadele edilmesi ve engelli kişilere karşı ön yargıların üstesinden gelinmesi;
- (xi) Cinsel, üreme ve aile hakları;
- (xii) Engellilik ile cinsiyet, toplumsal cinsiyet, yerlilik, ırk, cinsel yönelim, göçmenlik durumu, azınlıklar ve dezavantajlı topluluklar ve yoksulluk da dahil olmak üzere diğer gerekçelere dayalı kesişimsel ayrımcılık biçimleri;
- (xiii) Engelli bireylerin bilgilere eşit erişim hakları konusunda farkındalık yaratılması ve bu hakların anlaşılması.

EK KAYNAKLAR

Engelliliğe özgü kaynak belgeler ve standartlar

Engelli Kişilerin Haklarına Dair Komite, Kanun Önünde Eşit Tanınma Genel Yorum No. 1

Erişilebilirlik, Genel Yorum No. 2 (2014).

Engelli Kadınlar ve Kız Çocukları, Genel Yorum No. 3 (2016).

Eşitlik ve Ayrımcılık Yasağı, Genel Yorum No. 6 (2018).

Engelli Çocuklar Da Dahil Olmak Üzere Engelli Bireylerin Sözleşme'nin Uygulanması ve İzlenmesine Kendilerini Temsil Eden Kuruluşlar Vasıtasıyla Katılımına Dair Genel Yorum No. 7 (2018).

Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme (2006)

Flynn, Eilionóir, ve diğerleri, Nihai Rapor: Engelli Bireylerin Adalete Erişimi. Galway: Engellilik Hukuku ve Politika Merkezi, İrlanda Ulusal Üniversitesi, Galway, 2019.

G3ict (Kapsayıcı Bilgi ve İletişim Teknolojileri için Küresel Girişim - Global Initiative for Inclusive Information and Communication Technologies), kapsayıcı mahkemeler kontrol listesi. Atlanta, 2020.

Birleşmiş Milletler, Genel Kurul, Engelli kişilerin hakları. 9 Ağustos 2016. A/71/314.

Engelli kız çocukları ve genç kadınların cinsel ve üreme sağlığı ile hakları. 14 Temmuz 2017. A/72/133.

Birleşmiş Milletler, İnsan Hakları Konseyi, Engelli Kişilerin Hakları Özel Raportörü'nün Raporu. 12 Ocak 2016. A/HRC/31/62.

Engelli Kişilerin Hakları Özel Raportörü'nün Raporu. 20 Aralık 2016. A/HRC/34/58.

Engelli Kişilerin Hakları Özel Raportörü'nün Raporu. 12 Aralık 2017. A/HRC/37/56.

Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme'nin 13. maddesi

kapsamında adalete erişim hakkı. 27 Aralık 2017. A/HRC/37/25.

Engelli kişilerin hakları. 11 Ocak 2019. A/HRC/40/54.

Birleşmiş Milletler, İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme'nin 13. maddesine ilişkin insan hakları göstergeleri, 2020 (yakında yayımlanacak).

Adalet erişim konulu genel kaynak belgeleri ve standartlar

Antlaşmalar (kabul edildikleri yıla göre)

Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (1965), 5 ve 6. maddeler.

- Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi, Ceza Adaleti Sisteminin İdaresinde ve İşleyişinde Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Konulu Genel Tavsiye No. 31 (2005).

Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (1966), 2, 9, 14 ve 26. maddeler.

- İnsan Hakları Komitesi, Mahkemeler Ve Heyetler Önünde Eşitlik ve Adil Yargılanma Hakkı Konulu Genel Yorum No. 32 (2007).

Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (1979), 2 ve 15. maddeler.

- Kadına Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi, Kadınların Adalet Erişimi Konulu Genel Tavsiye No. 33 (2015).

İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Küçültücü Muamele ve Cezaya Karşı Sözleşme (1985), 13 ve 14. maddeler.

- İşkenceye Karşı Komite, 14. Maddenin Uygulanması Konulu Genel Yorum No. 3 (2012).

Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989), 12, 23, 37 ve 40. maddeler

- Çocuk Hakları Komitesi, Çocukların Çocuk Adalet Sistemine Dair Hakları Konulu Genel Yorum No. 24 (2019).

Tüm Göçmen İşçilerin ve Ailelerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme (1990), 16 ila 20. maddeler.

Herkesin Zorla Kayıp Edilmeye Karşı Korunması Uluslararası Sözleşmesi (2006),

24. madde.

Diğer uluslararası belgeler (kabul edildikleri yıla göre)

Yargı Bağımsızlığı Temel İlkeleri (1985).

Suç ve Yetki Suistimali Mağdurlarına Dair Temel Adalet İlkeleri Bildirgesi (1985).

Birleşmiş Milletler Çocuk Ceza Adalet Sisteminde Asgari Standart Kurallar (Pekin Kuralları) (1985).

Herhangi Bir Biçimde Tutulan veya Hapsedilen Kişilerin Korunması İçin Prensipler (1988).

Avukatların Rolüne Dair Temel İlkeler (1990). Savcılarının Rolüne Dair Kılavuz (1990).

Hapis Dışı Önlemlerle İlgili Birleşmiş Milletler Asgari Standart Kuralları (Tokyo Kuralları) (1990).

Özgürlüğünden Yoksun Bırakılmış Çocukların Korunmasına Dair Birleşmiş Milletler Kuralları (1990). Ceza Adaleti Sistemi İçindeki Çocuklar Hakkında Eylem Programı için Rehber Kurallar (1997).

Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve İnsancıl Hukuk İhlallerinin Mağdurları için Giderim ve Onarım Hakkı Üzerine Temel Prensipler ve Rehber İlkeler (2005).

Cezasızlıkla mücadele için eylem yoluyla insan haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik güncellenmiş ilkeler dizisi (2005).

Birleşmiş Milletler Yerli Halkların Hakları Bildirgesi (2007), 22 ve 40. maddeler.

Birleşmiş Milletler Kadın Mahpuslara Dair Tutumlar ve Kadın Failer İçin Hapis Dışı Tedbirlere Dair Kurallar (Bangkok Kuralları) (2010).

Birleşmiş Milletler Ceza Adaleti Sisteminde Adli Yardıma Erişim İlkeleri ve Rehber İlkeleri (2012).

Birleşmiş Milletler Mahpuslara Muameleye Dair Standart Asgari Kurallar (Nelson Mandela Kuralları (Revize Edilmiştir, 2015).

Silahlı çatışma durumlarında geçerli uluslararası standartlar:

Uluslararası Kızıl Haç Komitesi Teamülü Uluslararası İnsancıl Hukuk Çalışması, 100. Kural: "Tüm temel adli güvencelerin sağlandığı adli bir yargılama olmaksızın hiç kimse mahkum edilemez veya cezalandırılmaz."

1949 III. Cenevre Savaş Esirleri Sözleşmesi, 3, 102-108. maddeler.

Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin 1949 IV. Cenevre Sözleşmesi, 3, 5, 66, 71. maddeler.

12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol ve Uluslararası Silahlı Çatışma Mağdurlarının Korunmasına Dair Ek Protokol (I. Protokol) (1977), Madde 75(4).

12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol ve Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışma Mağdurlarının Korunmasına Dair Ek Protokol (II. Protokol) (1977), Madde 6.

Bölgesel belgeler:

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi (1986), 7 ve 26. maddeler.

Afrika'da Adil Yargılanma Hakkı ve Adli Yardıma Dair İlkeler ve Rehber İlkeler (Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu, 2005).

Amerikan İnsan Hak ve Ödevleri Bildirgesi (OAS Genel Kurulu, 1948), II, XVIII, XXVI. Maddeler.

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi (1969), 8, 24 ve 25. maddeler.

Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesi (1950), 6 ve 13. maddeler.

Suç mağdurlarının hakları, desteklenmesi ve korunmasına ilişkin asgari standartları belirleyen 2012/29/EU sayılı Avrupa Birliği Direktifi (2012).

Arap İnsan Hakları Sözleşmesi (2004), 11 ila 19, 23. maddeler.

Birleşmiş Milletler engelli kişilerin hakları Özel
Raportörü
www.ohchr.org/EN/Issues/Disability/SRDisabilities/Pages/SRDisabilitiesIndex.aspx
sr.disability@ohchr.org

Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin
Haklarına Dair Komite
www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/CRPDIndex.aspx crpd@ohchr.org

Birleşmiş Milletler Genel Sekreter'in Engellilik
ve Erişilebilirlik Özel Elçisi
www.un.org/development/desa/disabilities/resources/special-envoy-of-the-secretary-general-on-disability-and-accessibility.html
se.disability.secretariat@gmail.com

Kapak Fotoğrafı: Christian Tasso. Avrupa Birliği'nin Engelli Kişilerin Eşit Hakları için Kapsayıcı Politika ve Hizmetler (Bridging the Gap II) kapsamına çekilmiştir. İdari ve Kamu Politikaları için Uluslararası Ibero-Amerikan Vakfı izniyle sağlanmıştır